

Prace Filologiczne 2022 (77): 491–508

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Marcin Jakubczyk, 2022

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1049>

MARCIN JAKUBCZYK

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

e-mail: marcin.jakubczyk@uj.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-5112-0315>

ODNALEZIONY PROSPEKT WYDAWNICZY *DYKCJONARZA PRZYSŁÓW FRANCUSKICH...* (1782)

THE DISCOVERED PROSPECT OF THE *DYKCJONARZ PRZYSŁÓW
FRANCUSKICH...* [‘DICTIONARY OF FRENCH PROVERBS...’] (1782)

ABSTRACT: The article discusses the previously unknown prospect of the four-language French-Polish-Latin-German dictionary entitled *Dykcjonarz przysłów francuskich...* (Warsaw 1782). This advertising text, published in 1782 in the multilingual newspaper “Annonces et avis divers de Varsovie”, informed that the *Dykcjonarz...* which had been prepared in Warsaw, would be based on the first and second editions of the *Dictionnaire des proverbes français...* (Brussels 1710; Amsterdam 1728; however, it is not certain whether the second edition existed). The author of the article verified the contents of the prospect and came to the conclusion that while preparing the *Dykcjonarz...*, the first edition of the *Dictionnaire des proverbes...* and one of its reprints published from 1748 were probably used, as well as the *Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois...* (Leipzig 1744–1747) by M.A. Trotz. The article completes and updates the knowledge of the history of lexicography and brings information on old dictionary advertisement.

KEYWORDS: history of lexicography, metalexicography, dictionary advertisement, multilingual press, historical publishing

Wprowadzenie

Czterojęzyczny *Dykcjonarz przysłów francuskich i kształtniejszych mówienia sposobów z wykładem niemieckim, łacińskim i polskim, dla zażywania młodzieży*¹ (zob. DPF) ukazał się anonimowo w dwóch tomach w 1782 roku w warszawskiej drukarni Pierre’a Dufoura (na temat tego drukarza zob. Korotajowa, Krauze-Karpińska [red.] 2001, s. 19-49). Słownik ma układ francusko-polsko-łacińsko-niemiecki², nie zawiera przedmowy oraz innych części wstępnych i końcowych. Do wyjściowych francuskich leksemów hasłowych (ułożonych alfabetycznie) przyporządkowane zostały podhasła wielowyrazowe (zawierające te leksemy)³ wraz z ich ekwiwalentami w trzech językach docelowych⁴, jak np.

Conjurer. Il a conjuré la tempête.	Nieszczęście to swoją przeczornością oddalił.	Dexteritate & industria sua imminentem calamitatem, pestem avertit, avertit, depulit.	Er hat durch seine Geschicklichkeit das Unglück abgewendet.
------------------------------------	---	---	---

Rys. 1. Fragment *Dykcjonarza przysłów francuskich* (DPF, t. I, s. 116–117).

Reprodukcja pochodzi ze zbiorów Jagiellońskiej Biblioteki Cyfrowej
(<https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/627049>)

Wśród podhasel wielowyrazowych zamieszczonych w DPF można wyodrębnić przede wszystkim frazeologizmy, przysłowia i powiedzenia⁵, używane najpewniej głównie w ówczesnym języku mówionym⁶. Układ i zawartość *Dykcjonarza* pozwalają uznać to dzieło za wyjątkowe, ponieważ – jak wynika z bibliografii Piotra Grzegorzcyka (Grzegorzcyk 1967) – w XVIII wieku słowniki „przysłów” w zasadzie się w Polsce nie ukazywały⁷.

¹ Tytuł dzieła podano tu w wersji uwspółcześnionej.

² W tytule dzieła kolejność języków jest inna.

³ Niekiedy leksemy są jednakże pominięte (najpewniej jest to wynik błędów drukarskich) i podawane są tylko powiązane z nimi podhasła wielowyrazowe (można o tym wnioskować na podstawie alfabetycznej kolejności hasel). Z kolei czasem odnotowywane są jedynie hasłowe leksemy (bez podhasel), co jest uzasadnione ich znaczeniami (zob. niżej np. hasło *aigrefin*).

⁴ Na języki docelowe tłumaczone są w DPF zwykle tylko podhasła wielowyrazowe (brak przekładu leksemów hasłowych).

⁵ Na karcie tytułowej wskazane są wprawdzie *przysłowia*, ale DPF nie zawiera tylko samych prowerbiów we współczesnym znaczeniu tego terminu (zob. *przysłowie* [w:] USJP).

⁶ Przedmiotem dalszej analizy będą wyłącznie jednostki francuskie wraz z ich polskimi odpowiednikami (zostaną pominięte ekwiwalenty łacińskie i niemieckie).

⁷ Udało mi się odnaleźć tylko jedną podobną publikację – łacińsko-niemiecko-polski słownik „przysłów” Daniela Gamiusa, wydany w Gdańsku w 1702 r. pt. *Flores trilingues ex viridariis linguarum decerpti, sive Sententiae Latino-Germanico-Polonicae nec non proverbialia, phrases & quicquid in dictis linguis apte, facete, acute et erudite dictum...* (zob. Grzegorzcyk 1967, s. 94).

Po raz pierwszy w literaturze przedmiotu *Dykcjonarz* został zanalizowany w monografii poświęconej XVIII-wiecznej leksykografii polsko-francuskiej (Jakubczyk 2016, s. 68–72). Informacje tam zamieszczone zostaną tu uzupełnione, celem niniejszego opracowania jest bowiem omówienie nieznanego dotąd prospektu wydawniczego *Dykcjonarza* (opublikowanego w tym samym roku co słownik), na który natrafiłem, przeglądając karty XVIII-wiecznej wielojęzycznej gazety ogłoszeniowej pt. „Annonces et avis divers”⁸ (zob. AD.1, AD.2), ukazującej się wówczas w Warszawie (jej wydawcą był – podobnie jak w wypadku DPF – P. Dufour)⁹. Zanim jednak poddam analizie prospekt¹⁰, najpierw, aby zarysować konieczne tło, wskażę kilka charakterystycznych cech wspomnianej gazety oraz przedstawię inne publikowane w niej teksty reklamowe poświęcone *Dykcjonarzowi*. Zwrócę przy tym uwagę na rolę i zawartość zapowiedzi wydawniczych drukowanych w XVIII wieku, ze szczególnym uwzględnieniem prospektów, które – jak zaznacza Danuta Hombek – „podobnie jak i inne druki reklamujące książki i periodyki (...), należą do wydawnictw niezmiernie cennych dla wiedzy o dawnej książce i prasie, ich produkcji i rozpowszechnianiu” (Hombek 2011, s. 134). Następnie, przyglądając się makro- i mikrostrukturze *Dykcjonarza*, podejmę próbę nowej analizy metaleksykograficznej tego dzieła (terminy językoznawcze zawarte w tym zdaniu stosuję zgodnie z dotychczasową literaturą przedmiotu; por. Piotrowski 2001, Żmigrodzki 2009)¹¹. Analiza ta będzie z jednej strony wynikać wprost z treści odnalezionego prospektu, a z drugiej, z pytań badawczych, do postawienia których skłania mnie ten tekst reklamowy.

⁸ Warianty tego tytułu podaję poniżej. W artykule używam skrótów: „Annonces” lub AD.

⁹ Za Danutą Hombek (Hombek 2001, s. 111) nazywam to pismo *gazetą ogłoszeniową* (dodaję do tego określenia przymiotnik *wielojęzyczna*). Natomiast Jerzy Łojek (Łojek 1979, s. 24) uznał „Annonces” za *czasopismo ogłoszeniowe*. Dyskusję terminologiczną między badaczami dawnej prasy, dotyczącą znaczeń terminów *prasa*, *gazeta* i *czasopismo*, szczegółowo referuje D. Hombek (Hombek 2001, s. 12 i n.). Autorka ta dowodzi, że już XVIII-wieczni wydawcy odróżniali te terminy, *gazetami* określając to, co dziś nazywamy *prasą*, a *pismami periodycznymi* – to, co współcześnie należy do *czasopism* (Hombek 2001, s. 14–15).

¹⁰ Prospekty wydawnicze wraz z innymi gatunkami tekstów reklamowych należały do zapowiedzi wydawniczych (*zapowiedź* jest hiperonimem *prospektu*; zob. Hombek 2017, s. 659).

¹¹ Zatem *metaleksykografia* to teoria, typologia, krytyka i historia słowników, a ponadto rozważania nad komercyjnymi aspektami wydawnictw leksykograficznych (zob. Piotrowski 2001, s. 30–32; Żmigrodzki 2009, s. 16). *Makrostruktura słownika* to układ i dobór jego artykułów hasłowych. Zaś *mikrostruktura słownika* to wewnętrzna struktura i zawartość artykułu hasłowego (zob. Piotrowski 2001, s. 37; Żmigrodzki 2009, s. 52).

„Annonces et avis divers de Varsovie” – wielojęzyczna gazeta ogłoszeniowa z II połowy XVIII w.

„Annonces” zostały już dość obszernie opisane przez historyków polskiej prasy i bibliologów¹², dlatego wskażę tu za literaturą przedmiotu jedynie niezbędne informacje. Jednocześnie postaram się zawrzeć kilka spostrzeżeń językoznawczych, ponieważ wedle mojej wiedzy gazeta ta nie była dotąd przedmiotem badań lingwistów.

Jak odnotowuje D. Hombek, wydawane przez P. Dufoura „Annonces et avis divers” ukazywały się w latach 1781–1788 w formie samoistnego tygodnika¹³ zamieszczającego teksty w językach francuskim (najczęściej), polskim i niemieckim¹⁴, natomiast w latach 1789–1794 wychodziły jako nieregularny, jednokartkowy dodatek do publikowanej przez tego samego wydawcę „Gazette de Hambourg”¹⁵. Do czasów współczesnych zachowała się tylko część numerów, całość roczników 1781–1784¹⁶ i nieliczne numery z lat 1789–1791, 1794 (Hombek 2001, s. 111–112; zob. też: Hombek 2016, s. 8). Zakres informacji, które były zamieszczane w „Annonces”, tak scharakteryzowała Jadwiga Rudnicka:

¹² Chronologicznie są to m.in. następujące prace: Rudnicka 1962; Łojek 1979, s. 24, 1980, s. 29–30 (tekst), 33–38 (reprodukcje); Hombek 2001, s. 111–118; Hombek 2016, s. 8. Por. też: <https://dictionnaire-journaux.gazettes18e.fr/journal/0072-annonces-et-avis-divers-de-varsovie>.

¹³ Od drugiego numeru miały także tytuł nagłówkowy „Avis divers”; zachowały jednak na kartach tytułowych pierwotną nazwę, z czasem rozszerzoną na: „Annonces et avis divers de Varsovie” (Hombek 2016, s. 8). W 1786 r. były publikowane jako „Awizki, czyli Doniesienia Tygodniowe”, jednakże żaden egzemplarz o tym tytule się nie zachował (Hombek 2001, s. 112). Warto dodać, że podobne tytuły i charakter miały pisma wydawane w ówczesnej Europie, np. „Annonces et avis divers des Pays-Bas”, które wychodziły w Brukseli w latach 1760–1804 (zob. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb437914171>) czy „Annonces, affiches et avis divers” wydawane w Paryżu w latach 1751–1782 (zob. <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb32695181v>).

¹⁴ Są to teksty albo publikowane tylko w jednym z tych języków, nietłumaczone na kolejny język, albo tłumaczone z danego języka wyjściowego na docelowy, przy czym fakt, że są to przekłady, nie jest – jak się wstępnie zorientowałem – odrębnie sygnalizowany (np. na początku lub na końcu tekstu). Kwestie te nie stanowiły przedmiotu moich szczegółowych rozważań. Zagadnieniem tym zajmowała się Ewa Gruszczyńska (w monografii pt. *Dawne polskie przekłady prasowe. Informacja – perswazja – manipulacja*, wydanej w 2012 r.), która analizowała dawne polskie przekłady wprawdzie w gazetach ulotnych, a nie seryjnych (jak AD), jednakże wypracowaną przez tę autorkę metodologię badań można byłoby zastosować również w odniesieniu do późniejszej prasy, ukazującej się regularnie np. w II połowie XVIII w.

¹⁵ Jak pisze J. Łojek (Łojek 1979, s. 21–22), „szczególne to zjawisko prasowe, gdyż z tytułem «hamburskim» ukazywała się gazeta informacyjna wydawana po francusku w Warszawie”.

¹⁶ Przygotowując niniejszy artykuł, korzystałem z tych właśnie roczników, które w Źródłach oznaczyłem jako dwie kolekcje: pierwsza, udostępniana w formie mikrofilmów przez Bibliotekę Narodową, zawiera roczniki 1781–1784 (zob. AD.1), a druga, dostępna w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej, obejmuje wybrane numery z lat 1782–1783 (zob. AD.2), ujęte już w kolekcji Biblioteki Narodowej.

Obok doniesień o kupnach i sprzedażach, o zgubach i rzeczach znalezionych, o przyjazdach do Warszawy znakomitszych gości, o ślubach i pogrzebach, o ludziach szukających służby, są podawane wiadomości o nowych książkach, o przedstawieniach teatralnych itp. Ponadto trafiają się niekiedy recenzje sztuk granych w Warszawie, artykuły na tematy ekonomiczne, społeczne i kulturalne (Rudnicka 1962, s. 136).

Do tego wyliczenia można dodać jeszcze przykładowo: oferty mieszkań i pokoi do wynajęcia (por. np. nr 13, 21 IX 1782¹⁷), opisy receptur (np. *Recette (...) Pour faire la véritable Eau de Cologne* – nr 4, 20 VII 1782¹⁸), a także ogłoszenia o usługach dentystrycznych (por. np. nr 14, 28 IX 1782). Oto z kolei przykład *doniesienia* o kradzieży¹⁹:

We czwartek dnia 18 Kwietnia 1782 ku wieczorowi pewnej Damie tu niedawno przybyłej, ukradziono pieska pięknego Bonońskiego²⁰, bardzo małego, piękną i długą sierść mającego a procz noska i czarnych oczu zupełnie jak śnieg białego. Ktoby takowego wynalazł, o nim oznajmił lub onego odniósł, niezawodnie otrzyma rekognicyją²¹, jaką w podobnych okazjach kto tylko sobie życzyć, i czynić może.

Oznajmić o tym można u P. Dufour Drukarza J.K. Mci który o resztę będzie miał staranie (AD nr 38, 20 IV 1782).

Jerzy Łojek (Łojek 1979; por. też: 1980), omawiając XVIII-wieczną prasę polską w języku francuskim²², podkreślił, że „Annonces et avis divers” są „(...) wartościowym źródłem do historii życia codziennego w XVIII-wiecznej Warszawie” (Łojek 1979, s. 24). Ponadto autor ten zarysował również kontekst historyczny

¹⁷ „Annonces” miały w danym roku dwa ciągi numeracji (Hombek 2016, s. 11), co wskazałem w opisach bibliograficznych (zob. AD.1, AD.2). W związku z tym, odnosząc się w dalszej części artykułu do tekstów z tej gazety, podaję najpierw jej numer, a następnie dokładną datę publikacji. Liczbowanie stron w niektórych numerach AD również ma dwa ciągi, dlatego rezygnuję tu z podawania paginacji. Fragmenty, do których się odnoszę są łatwe do zlokalizowania, gdyż zachowane numery AD nie są obszerne; mają zazwyczaj od kilku do kilkunastu stron.

¹⁸ ‘Przepis na przygotowanie prawdziwej wody kolońskiej’ (wszystkie przekłady na język polski w całym artykule pochodzą ode mnie). Cytując w dalszej części artykułu materiał francuskojęzyczny, zachowuję oryginalną interpunkcję i ortografię. Jedyne akcenty nad literami (np. *è, ú*) oraz niektóre leksemy (np. *dictionnaire* zamiast *dictionaire*) zapisuję zgodnie ze stanem współczesnym.

¹⁹ Cytując w dalszej części artykułu polskojęzyczne teksty z XVIII wieku, zachowuję zastosowaną w nich interpunkcję i ortografię (w tym m.in. zapis litery *ó*, która w niektórych wyrazach jest kreskowana, a w innych – nie). Jedyne zmiany, które wprowadzam, to pisownia **a** j zamiast y (np. *dykcjonarz* → *dykcionarz*); **b** j zamiast i (np. *maiący* → *mający*); **c** –*ija/yja* zamiast y (np. *rekognicya* → *rekognicyja*); **d** *dzi, ci* zamiast *dźi, ci*.

²⁰ Współcześnie: *boloński*.

²¹ ‘Wdzięczność’ (L, t. III, s. 29).

²² Oprócz AD ukazywało się wówczas w Polsce aż kilkanaście tytułów po francusku, np. „Gazette de Varsovie” (Warszawa 1758–1764), „Journal littéraire de Varsovie” (Warszawa 1777–1778).

i kulturowy, w którym to i pozostałe pisma powstawały (zob. Łojek 1979, 1980). Z jednej strony były one przejawem żywego zainteresowania Polaków językiem i kulturą francuską, a z drugiej, drukowano je również z myślą o cudzoziemcach (nie tylko Francuzach) przebywających wówczas w Polsce.

Z językoznawczego punktu widzenia szczególnie interesujące (i warte zbadania w przyszłości) wydają się w AD ogłoszenia osób poszukujących pracy, ukazujące do pewnego stopnia socjolingwistyczny obraz ówczesnej wielojęzycznej i wielonarodowej Warszawy. Dość często są w nich bowiem zawarte m.in. informacje, jakimi językami (i – rzadziej – na jakim poziomie ich znajomości) posługiwały się te osoby. Dotyczy to również polszczyzny jako języka obcego. Aby ukazać to, o czym mowa, wybrałem poniżej dla przykładu ogłoszenie pochodzące od ówczesnego nauczyciela języka francuskiego (prywatnego metra; franc. *maître*), który był również tłumaczem. Francuz ten, poza francuskim znający też łacinę, polski i niemiecki, oferował wykonanie tłumaczeń z jednego (lub na jeden) z tych języków, a także proponował lekcje francuszczyzny oraz – jako że miał „dość dobre pióro” – zajęcia uczące pisania²³:

Un François sachant le Latin, le Polonois & l'Allemand, s'offre pour donner des leçons de françois en même tems pour faire des traductions de l'une de ces langues en telle autre qu'en le demandera; ayant une assez bonne plume, il donnera aussi des leçons d'écriture (AD nr 11, 13 III 1784).

Trzeba podkreślić, że to oraz inne ogłoszenia podobnego typu mają dużą wartość dla historii języka polskiego jako obcego, gdyż przynoszą informacje o znajomości tego języka pochodzące bezpośrednio (nie w sposób zapośredniczony) od cudzoziemców władających wówczas polszczyzną. Co więcej, są to informacje pewne, ponieważ wydawca gazety, P. Dufour, niezwykle dbał o to, aby ogłoszenia zamieszczane w AD przez osoby poszukujące pracy były wiarygodne (szerzej pisze o tym D. Hombek 2001, s. 114).

„Annonces” publikowały też różnego rodzaju zapowiedzi wydawnicze, jak np. prospekty²⁴. Te ostatnie – jak pisze D. Hombek – upowszechniły się w XVIII wieku i były najdojrzalszą formą zapowiedzi planowanych zamierzeń edytorskich²⁵. Poprzedzały one dzieła kolportowane drogą subskrypcji i prenumeraty i rozpowszechniano je, aby pozyskać dla planowanego przedsięwzięcia odpowiednią

²³ Cytowane poniżej ogłoszenie zostało w AD podane wyłącznie w języku francuskim.

²⁴ Oprócz prospektu DPF był to – przykładowo – *PROSPECTUS Książki pod tytułem Dykcjonarz Historji Naturalnej P. Buffona. Który się rozdaje w Krakowie u Ignacego Gröbla Typografa J. K. Mci* (AD nr 2, 6 VII 1782). Jest to zapowiedź wydanego rok później w Krakowie (1783) dwutomowego *Dykcjonarza służącego do poznania historii naturalnej* w przekładzie R. Ładowskiego (francuski autor dykcjonarza to Charles-Antoine-Joseph Leclerc de Montlinot).

²⁵ Miały postać druków samoistnych wydawniczo lub były publikowane w gazetach, czasopiśmie i katalogach księgarskich (Hombek 2011, s. 134).

liczbę prenumeratorów, którzy dokonają przedpłat umożliwiających rozpoczęcie druku. Wydawcy informowali w nich m.in. o treści i zawartości swoich projektów, ich cenach i warunkach prenumeraty. Nie szczędzili też słów zachęty, podkreślając wyraźnie atrakcyjne kwoty przedpłat i wskazując walory zapowiadanego dzieła (Hombek 2017, s. 659)²⁶. Prezentowany dalej prospekt *Dykcjonarza* zawiera wszystkie te informacje.

Co istotne, oprócz prospektu wydrukowano w „Annonces” jeszcze trzy inne teksty o charakterze reklamowym poświęcone *Dykcjonarzowi* (wszystkie po francusku). Omówię je zwięźle w kolejności chronologicznej – pierwsze dwa tutaj, a trzeci w dalszej części artykułu. Pierwszym z nich była krótka zapowiedź, która ukazała się już w 1781 roku w rubryce *Nouveautés sous la presse* [‘Nowości pod prasą’] (AD nr 7, 15 IX 1781; zob. też: Hombek 2016, s. 284–285). Odnutowano w niej m.in., że *Dykcjonarz* będzie zawierał *przysłowia* francuskie wraz z tłumaczeniem na trzy języki (polski, łacina, niemiecki) i bez wątpienia zostanie dobrze przyjęty zarówno przez nauczycieli, jak i uczących się jednocześnie czterech tych języków lub tylko jednego z nich. Drugi tekst francuskojęzyczny został opublikowany w kwietniu 1782 roku w rubryce *Nouveautés* [‘Nowości’] (AD nr 36, 6 IV 1782; zob. też: Hombek 2016, s. 303–304) i stanowi *de facto* prospekt *Dykcjonarza*, choć nie został opatrzony tym (czy jakimkolwiek innym) mianem. Ten sam tekst przetłumaczony na język polski, nazwany już prospektem, ukazał się dwa tygodnie później (AD nr 38, 20 IV 1782); wariant ten podaję poniżej²⁷. Porównanie obydwu wersji wykazało, że treść tych reklam (francuskojęzycznej w numerze 36 i polskojęzycznej w numerze 38) zasadniczo jest zbieżna.

Prospekt *Dykcjonarza przysłów...* jako źródło dociekań metaleksykograficznych

Przechodzę wreszcie do przedstawienia prospektu²⁸:

Dictionnaire des proverbes français (...) – Dykcjonarz przysłów francuzkich (...)

PROSPECTUS

Ponieważ wiek terażniejszy najbardziej w Słownikach lub *Dykcjonarzach* smakować zdaje się, uznaliśmy za rzecz potrzebną oznajmić o tym, który bez wątpienia Publicum

²⁶ Te i inne XVIII-wieczne techniki czy chwytły reklamowe stosowane przez wydawców opisuje w swojej monografii D. Hombek (Hombek 1988). Korzystam z tej pracy niżej podczas analizy prospektu DPF.

²⁷ W pracy D. Hombek (Hombek 2016) brak numeru 38 „Annonces” (20 IV 1782) zawierającego publikowany przeze mnie niżej tekst prospektu.

²⁸ Tekst podaję *in extenso*, pomijając jedynie jeden błąd drukarski.

przez różność Przysłów i przez odmienność wyrazów uciesznych i żartobliwych kontentować będzie.

Pierwsze dzieło w tym gatunku wydrukowane było w Paryżu Roku 1640²⁹ i 1665³⁰, powtórę przedrukowane z powiększeniami w Bruxelli Roku 1710, a w Amsterdamie w Roku 1728 przez Pana Dubois wydane. A ponieważ te dwie ostatnie Edycje lepszym niż pierwsze są wydane porządkiem, wtedy one służyły do ułożenia tych dwóch Tomów, o których tu oznajmujemy. Powiększone one są znacznie z przydatkami wyjętymi z najlepszych Autorów Francuzkich i Dykcjonarzów. Dzieło to może być dane młodzieży do czytania, gdyż nic w sobie takowego nie zawiera, coby delikatność ich uszy obrazić mogło, a dla uczynienia go użytecznym dla wszystkich powszechnie, przysłowia te należycie przetłumaczone tamże znajdują się procz Francuzkiego w językach Polskim, Łacińskim i Niemieckim.

Publicum zdawało się żądać tego dzieła po oznajmieniu o nim w naszym katalogu i w awiskach tygodniowych³¹, postanowiliśmy zatym proponować na to prenumeratę.

Kondycyje do prenumerowania

Prenumerujący zapłacą za obydwa Tomy Złotych 6, a odbiorą Tom pierwszy już wydrukowany oprawiony à la rust³²: przytym da się rewera na drugi Tom, który im będzie także oprawiony *gratis* wydany (...) miesiąca Czerwca.

Osoby, które przed wyjściem z pod prassy drugiego Tomu prenumerować nie będą, zapłacą za obydwa Tomy *in crudo*³³ Złotych 8.

(AD nr 38, 20 IV 1782).

W pierwszej kolejności należy stwierdzić, że cała wypowiedź zawarta w prospekcie należy do **metaleksykografii historycznej**, gdyż stanowi ówczesne omówienie (czy swego rodzaju analizę) *Dykcjonarza*, wpisane, jak można by to ująć, w ramy poetyki reklamy (wskazanie dość licznych walorów przygotowywanej edycji). Mieszczą się tu bowiem uwagi odnoszące się zarówno do zawartości słownika (*przysłowia* oraz *wyrazy ucieszne i żartobliwe* przetłumaczone z francuskiego na trzy języki), jak i jego przeznaczenia (*dla wszystkich powszechnie*;

²⁹ Chodzi o *Curiosités françoises pour supplément aux dictionnaires* (1640), których autorem jest Antoine Oudin.

³⁰ Chodzi o opublikowane anonimowo drugie wydanie dzieła pt. *Les illustres proverbes nouveaux et historiques...* (1665).

³¹ Jest to tłumaczenie tytułu „Annonces et avis divers”.

³² Oprawa *alla rustica* – „blok książki miał dodatkowe czyste karty wszyte na początku i końcu bloku (wyklejki), które sklejano z papierową okładką”. Oprawa ta umożliwiała lekturę i mogła pozostać postacią docelową (Pokorzyńska 2015, s. 39).

³³ Oprawa *in crudo* – „w składkach uzyskanych ze sfalcowanych (złamanych) arkuszy drukarskich” (Pokorzyńska 2015, s. 38). Zwyczaj sprzedaży książek *in crudo* zanikł na początku XIX wieku (Pokorzyńska 2015, s. 39).

odbiorcą dzieła mogła być również młodzież). Ponadto uwzględniono kwestie związane z subskrypcją i prenumeratą *Dykcjonarza*, czemu służą następujące techniki reklamowe: wyznaczenie korzystnych cen (uzależnionych też od oprawy; por. Hombek 1988, s. 48; o typach dawnych opraw zob. Pokorzyńska 2015) dla osób prenumerujących zarazem obydwa tomy, a także zaakcentowanie, że dzieło drukuje się na wyraźne życzenie czytelników (co niejako zobowiązywało ich do jego kupna; por. Hombek 1988, s. 69).

W związku z rozpisaniem na *Dykcjonarz* subskrypcji i prenumeraty trzeba jeszcze dodać, że w trzecim, ostatnim z wyżej wskazanych francuskojęzycznym tekście reklamowym poświęconym temu dziełu, wydrukowanym w „Annonces” w maju 1782 roku (AD nr 43, 25 V 1782; zob. też: Hombek 2016, s. 309), zawarto wzmiankę, że II tom słownika ukazał się wcześniej niż planowano (już w maju 1782 r.). Wydawca informował więc prenumeratorów o możliwości odebrania tego woluminu (po okazaniu rewersu, który otrzymali, gdy zapisywali się na prenumeratę).

Wracając do prospektu, podkreślmy, że przede wszystkim zawarto w nim informacje objaśniające, w jaki sposób dobierano w *Dykcjonarzu* artykuły hasłowe; zajmę się zatem teraz analizą jego **makrostruktury**. Jak już wcześniej wspominałem, w omawianym słowniku nie zamieszczono przedmowy czy innych tekstów, które wskazywałyby jego możliwe wzorce i źródła. Pomimo tego we wzmiankowanej wyżej pracy na temat XVIII-wiecznej leksykografii polsko-francuskiej zostało ustalone, że jego pierwowzorem był jednojęzyczny *Dictionnaire des proverbes françois...*, wydany po raz pierwszy w 1710 roku w Brukseli (zob. DP)³⁴, a później wielokrotnie wznawiany pod tym lub innymi tytułami³⁵. Trudno było wszakże rozstrzygnąć, czy wzorcem dla warszawskiego DPF mogło stać się jego pierwsze wydanie czy może jedno ze wznowień (Jakubczyk 2016, s. 69–70, zwłaszcza przypis 241). Treść odnalezionego prospektu pozwala potwierdzić, że DP faktycznie był pierwowzorem dla DPF³⁶, a także precyzuje,

³⁴ Zarówno autorem, jak i wydawcą pierwszej edycji *Dictionnaire des proverbes...* miał być Georges de Backer – drukarz, księgarz, edytor i tłumacz pracujący w Brukseli na przełomie XVII i XVIII wieku (https://data.bnf.fr/fr/12229392/georges_de_backer/).

³⁵ Materiał leksykalny we wznawieniach był oczywiście modyfikowany i uzupełniany. Podaję dalej najważniejsze reedycje, które ukazały się przed rokiem opublikowania DPF. Jako *Dictionnaire des proverbes...* słownik był drukowany w latach: 1748, 1749, 1750, 1758 (autorem tych czterech wydań miał być André-Joseph Panckoucke); w Źródłach zamieściłem wprawdzie tylko jedną z tych edycji (DP.P 1748), ale miałem dostęp również do trzech pozostałych (poprzez Google Books). Jako *Dictionnaire comique, satyrique, critique, burlesque, libre et proverbial* (jego autorem miał być Philibert Joseph Le Roux) słownik ten został po raz pierwszy wydany w 1718 r. w Amsterdamie, a wznawiany był m.in. w latach: 1735, 1750 (w Źródłach wskazałem tylko wydanie [Le Roux 1718], ale miałem dostęp, również poprzez Google Books, do dwóch kolejnych z wymienionych edycji).

³⁶ Taka „procedura” weryfikacji wcześniejszych ustaleń, dokonywana m.in. za sprawą odnajdywanych później dokumentów źródłowych odnoszących się do danego słownika, jest związana ze specyfiką badań nad dawną leksykografią polską i europejską, w których dużo miejsca

że *Dykcjonarz* miał zostać przygotowany – w zakresie doboru oraz układu wyjściowych jednostek francuskich³⁷ – na podstawie zarówno pierwszego, jak i drugiego wydania *Dictionnaire des proverbes...* (1710, 1728).

Jednakże drugie wydanie (Amsterdam 1728) nie zachowało się do czasów współczesnych (zob. Barsi 2003, s. 16) i nie ma pewności, czy rzeczywiście się ukazało³⁸. Już we francuskich biografiach oraz bibliografiach wydawanych w I połowie XIX wieku odnotowywano bowiem, że edycji tej nie odnaleziono, a ponadto nie została wskazana w żadnym dostępnym wówczas katalogu (Michaud [red.] 1843, s. 20; por. też: Gratet-Duplessis 1847, s. 488)³⁹. Fakty te są przekonywające (choć nie można w pełni wykluczyć, że edycja amsterdamska jednak została opublikowana) i wydaje się, że podczas przygotowywania *Dykcjonarza* skorzystano, oprócz pierwodruku, z któregoś z późniejszych wznowień, ale nie z wydania z 1728 r. (wracam do tego wątku poniżej).

Ponadto warto zauważyć, że w omawianej reklamie wydawniczej wskazano też tradycję leksykograficzną, którą DP (i zarazem DPF) kontynuuje⁴⁰; należące do niej najwcześniejsze dzieło w tym gatunku, opublikowane przez Antoine'a Oudina (1640), tak charakteryzują Xavier Blanco i Krzysztof Bogacki: „*Ses Curiosités françaises (...), grand recueil de proverbes, dictons et locutions, reste une source précieuse pour la lexicographie historique*” (2014, s. 201)⁴¹. To stwierdzenie może stać się trafnym określeniem również słownika wydanego przez Dufoura.

Aby zweryfikować wskazane w prospekcie informacje o pierwowzorach *Dykcjonarza*, porównałem wszystkie zarejestrowane w tym słowniku wyjściowe hasła i podhasła francuskie rozpoczynające się na literę „A”⁴² z zamieszczonymi w pierwszym wydaniu *Dictionnaire des proverbes...* (1710) oraz w jego siedmiu reedycjach, które ukazywały się w latach 1718–1758 (zob. przypis 35). Zestawienie, o którym mowa, wykazało, że edycja z 1710 r. rzeczywiście mogła

poświęca się poszukiwaniom pierwowzorów słowników i określaniu wpływów jednych dykcjonarzy na inne (zob. Jakubczyk 2016, s. 27–28 oraz np. 58–59).

³⁷ Ekwiwalenty polskie, łacińskie i niemieckie dodano dopiero w DPF.

³⁸ Jego autorem miałyby być niejaki Dubois i stąd reedycja ta określana jest też mianem: *Dictionnaire du sieur Dubois*.

³⁹ Dodatkowo Pierre-Alexandre Gratet-Duplessis (Gratet-Duplessis 1847, s. 488) zauważył, że o istnieniu edycji z 1728 r. wiadomo jedynie z przedmowy do wydania z 1749 r. (dodajmy, że również do reedycji z lat: 1748, 1750, 1758).

⁴⁰ W słowie wstępnym do pierwszego wydania *Dictionnaire des proverbes...* (1710) nie ma informacji o wzorcach i źródłach, na podstawie których dzieło to powstało. Zostały one natomiast wskazane w przedmowach do reedycji opublikowanych pod tym tytułem w latach: 1748, 1749, 1750, 1758. Dwa z tych źródeł (1640, 1665) zostały ujęte w prospekcie DPF.

⁴¹ ‘Jego *Curiosités françaises (...),* wielki zbiór przysłów, powiedzeń i zwrotów, pozostają cennym źródłem dla leksykografii historycznej’.

⁴² Wybór ten był arbitralny.

być podstawą doboru i układu haseł w *Dykcjonarzu*, natomiast część materiału leksykalnego w niej nieodnotowanego występuje we wznowieniach (np. hasło *aigrefin* ‘krętacz, spryciarz’ – m.in. w edycjach z lat 1718, 1735, 1748). Jednakże części podhasel francuskich – co ważne – nie zawiera żadne z wymienionych wydawnictw (ani to z 1710 roku, ani kolejne siedem). W związku z tym uznałem, że dodatkowym, niewskazanym w prospekcie źródłem słownictwa w *Dykcjonarzu* musiał być któryś z wydanych w XVIII-wiecznej Polsce słowników z wyjściowym językiem francuskim⁴³, i stwierdziłem, że bez wątpienia był to francusko-niemiecko-polski *Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois...* (1744, 1747) M.A. Troca (zob. ND I; ND II; na temat pisowni tego nazwiska por. Iwanowska 1989–1990). Ma to istotne znaczenie nie tylko dla analizy makrostruktury *Dykcjonarza*, ale również jego **mikrostruktury**. Okazuje się bowiem, że niemal cały materiał polski zarejestrowany w DPF pod literą „A” pochodzi (w tej samej lub zmodyfikowanej postaci) ze słownika Troca. Omawiane zjawiska dotyczące makro- i mikrostruktury DPF obrazuje tabela I:

Tab. I. Zależności między *Dykcjonarzem przysłów...* a *Nouveau dictionnaire...* Troca

LP.	Wyjściowe hasło i podhasło francuskie w DPF ⁴⁴	Polski ekwiwalent		Uwagi
		DPF	Troc ⁴⁵	
1	Abattre. La mort abat aussi la jeunesse	<i>Stary musi, młody umrzeć może</i>	stary musi, młody umrzeć może. I młodego w tańcu kościasta Pani prosi	Brak podhasła w pierwszym wydaniu DP (1710) i w jego siedmiu reedycjach (pod: <i>abattre</i>); zostało przejęte od Troca.

⁴³ Taki układ mógłby ułatwiać porównywanie i pozyskiwanie materiału podczas przygotowywania DPF.

⁴⁴ Podaję tylko wybrane podhasła przypisane do haseł. W całej tabeli zachowuję formy zapisu zastosowane przez leksykografów (kursywa i antykwa; wielkie i małe litery; interpunkcja) z wyjątkiem wyrazów hasłowych w DPF, które zapisuję (tu i w dalszej części artykułu) pismem pogrubionym. Nie podaję numerów stron, na których w poszczególnych słownikach zostały zamieszczone hasła i podhasła, gdyż cytowane dykcjonarze mają układ alfabetyczny, co ułatwia odnalezienie wskazanego materiału leksykalnego.

⁴⁵ Zawarte w słowniku Troca francuskie frazeologizmy, powiedzenia i przysłowia mogą w obrębie artykułu hasłowego funkcjonować jako odrębne podhasła wyróżnione kursywą albo jako jedno ze znaczeń hasłowego leksemu, zapisane antykwą (oba te rozwiązania leksykograficzne widoczne są np. pod hasłem *s'accrocher* ‘m.in. trzymać się’).

LP.	Wyjściowe hasło i podhasło francuskie w DPF	Polski ekwiwalent		Uwagi
		DPF	Troc	
2	Abondance. Tant qu'on boit de l' <i>abondance</i> , on ne se brûle pas le foie	<i>Od wina roztworzonego, wątroba się nie zapali</i>	od wina roztworzonego się wątroba nie zapali	Brak podhasła w pierwszym wydaniu DP (1710) i w jego siedmiu reedycjach (pod: <i>abondance</i>); zostało przejęte od Troca.
3	Abreuvoir. Un bon cheval va bien tout seul à l' <i>abreuvoir</i>	<i>Żartując. Tyje, kto przy stole siedzi</i>	<i>Żartując, gdy kto od stołu wstaje i sam po napoj idzie. Tyje kto przy stole pije</i>	Podhasło występuje w pierwszym wydaniu DP (1710) ⁴⁶ .
4	Accommodement. Le meilleur procès, ne vaut pas le plus mauvais <i>accommodement</i>	<i>Lepsza chuda ugoda, niżli proces tłusty. Lepszy rydz, niż nic</i>	Lepsza chuda ugoda, niżli proces tłusty. Lepszy rydz niżli nic	Podhasło występuje w pierwszym wydaniu DP (1710).
5	Aigrefin ⁴⁷ .	<i>Frant szczwany, Szpakami karmiony</i>	<i>Żartując: Frant, szczwany</i>	Podhasło nie występuje w pierwszym wydaniu DP (1710). Zawarto je w reedycjach (np. 1718, 1735, 1748).
6	Amener. Un malheur <i>amène</i> son frère	<i>Nieszczęścia się ciągną</i>	Nieszczęścia się ścigają	Podhasło występuje w pierwszym wydaniu DP (1710).

Niektóre podhasła zawarte w *Dykcjonarzu* nie zostały ujęte w słowniku Troca i wówczas tłumacz – jak można przypuszczać – podawał własne odpowiedniki polskie, np.:

- **Absens**⁴⁸.

Les os sont pour les *absens*. *Kto nierychło chodzi, sam sobie szkodzi.*

⁴⁶ Jeśli dane podhasło zostało odnotowane już w pierwszym wydaniu, nie wskazuję reedycji, w których je powtórzono (w tej samej albo podobnej formie) lub pominięto.

⁴⁷ Tu hasło nie zawiera podhasła.

⁴⁸ Wspólcz. *absents*.

- **Affaire.**

À demain les *affaires*. *Do jutra sprawa, dziś się ucieszymy*⁴⁹.

- **Âme.**

Il a l'*âme* sur les lèvres. *Ma duszę na ramieniu*⁵⁰.

Od Troca zostały też w *Dykcjonarzu* niekiedy przejęte kwalifikatory pragmatyczne *żartując* lub *żartem* (w DPF zapisywane antykwą), ale w całym dziele (nie tylko pod literą „A”) odnotowane zostały wedle moich obliczeń w sumie tylko przy 11 podhasłach (łącznie w dwóch tomach). Kwalifikatory te zapożyczono do edycji Dufoura albo w takiej samej formie (7 podhasła), albo częściowo zmienionej (tab. I nr 3), jeśli w zupełności nie zostały pominięte (tab. I nr 5). Oto jeszcze dwa przykłady kwalifikatorów zmodyfikowanych w DPF:

- **Bonnet.** Il est triste comme un *bonnet* de nuit sans coiffe. *Żartując. bardzo smutny* (u Troca: *żartem*).
- **Tenir.** Serrez la main et dites que vous ne *tenez* rien. *Żartem. Trzymaj mocno, aby się nie wymknęło. Nie dostąpisz tego* (u Troca: *żartując*)⁵¹.

Wróćmy teraz do zarysowanej wyżej kwestii pierwowzorów *Dykcjonarza*. Gdy sięgniemy do wspomnianej już francuskojęzycznej wersji prospektu (AD nr 36, 6 IV 1782), to okaże się, że niektóre z zawartych w niej fragmentów występują również w przedmowach zamieszczonych w edycjach *Dictionnaire des proverbes...*, które ukazywały się od 1748 r. (w słowie wstępnym do pierwszego wydania z 1710 r. brak takich sformułowań)⁵². Zbieżne zdania ukazuje tabela II⁵³:

⁴⁹ Cytowane podhasła zawierające leksemy *absens* i *affaire* występują w pierwszym wydaniu DP (1710).

⁵⁰ Brak tego podhasła (pod *âme*) nie tylko w słowniku Troca, ale również w pierwszym wydaniu DP (1710) i w jego siedmiu reedycjach. Z kolei np. w słowniku P. Daneta i F. Koli (1743, t. I, s. 91) odnotowano jego inne postaci oraz zupełnie inne tłumaczenia (dosłowne) na język polski: „(...) duszą u niego má wargach”. Nie wydaje się zatem, że podczas przygotowywania DPF korzystano dodatkowo ze słownika Daneta-Koli; z pewnością konsultowano jednakże jeszcze co najmniej jedno źródło zawierające materiał francuski (jego ustalenie wymagałoby przeprowadzenia dodatkowych badań).

⁵¹ Pozostałe hasła w DPF, pod którymi zanotowano podhasło z kwalifikatorem, to: *bibliothèque*, *blanchisseuse*, *champion*, *flandrin* (tu u Troca: *szyszcząc*), *miracle*, *motus*, *mulot*, *région*.

⁵² Chodzi o edycje z lat: 1748, 1749, 1750, 1758 (wszystkie one mieszczą fragmenty, które przytaczam poniżej; cytuję ze wznowienia z 1748 r.). Wydania *Dictionnaire comique...* z lat 1718, 1735 nie zawierają przedmowy; została ona zredagowana dopiero w reedycji z 1750 r., ale nie zamieszczono w niej cytowanych niżej sformułowań.

⁵³ Wprowadzam tu jedynie niezbędne skróty (dopiski w nawiasach kwadratowych pochodzą ode mnie).

Tab. II. Zestawienie fragmentów prospektu DPF z przedmową do *Dictionnaire des proverbes...* (1748)

Przedmowa w <i>Dictionnaire des proverbes...</i> (D.P.P 1748)	Fragment prospektu w 36 numerze „Annonces”	Fragment prospektu w 38 numerze „Annonces”
<p>Le goût du siècle paroissant décidé pour les Dictionnaires, on a cru devoir faire part de celui-ci, qui pourra satisfaire les Curieux (...).</p> <p>Comme il y a plus d'ordre et de méthode dans ces deux ouvrages [1710, 1728] (...), ils ont servi de fonds à celui que l'on donne aujourd'hui au Public.</p>	<p>Le goût du Siècle paroissant décidé pour les Dictionnaires, on a cru devoir faire part de celui-ci au Public, qui sera satisfait sans doute par la variété des Proverbes (...).</p> <p>Comme il y a plus d'ordre et de méthode dans ces deux dernières Éditions [1710, 1728], le traducteur les a consulté pour les deux volumes que nous publions aujourd'hui.</p>	<p>Ponieważ wiek terażniejszy najbardziej w Słownikach lub Dykcjonarzach smakować zdaje się, uznaliśmy za rzecz potrzebną oznajmić o tym, który bez wątpienia Publicum przez różność Przysłów (...) kontentować będzie (...).</p> <p>Ponieważ te dwie ostatnie Edycyje [1710, 1728] lepszym niż pierwsze są wydane porządkiem, wtedy one służyły do ułożenia tych dwóch Tomow, o których tu oznajmujemy.</p>

Możemy zatem zaobserwować, że istotna część prospektu została zaczerpnięta z omawianej przedmowy, co pozwala stwierdzić, że podczas przygotowywania edycji Dufoura skorzystano, oprócz pierwodruku, również z którejś z czterech reedycji *Dictionnaire des proverbes...* (1748, 1749, 1750, 1758)⁵⁴. Jednocześnie nie wydaje się możliwe, aby dysponowano edycją amsterdamską z 1728 roku – najpewniej informację o niej powtórzono w prospekcie, bezrefleksyjnie kopiując wskazany fragment przedmowy (ponadto zob. przypis 39). Należy więc w tym kontekście zauważyć, że treść omawianej reklamy wydawniczej nie w pełni jest oryginalna⁵⁵ (sądzę jednak, że nie zmienia to moich dotychczasowych stwierdzeń czy ustaleń). Gdy weźmiemy jeszcze pod uwagę fakt, że nie wskazano w prospekcie dzieła Troca, z którego niewątpliwie pochodzi duża część materiału zareje-

⁵⁴ Podstawowym źródłem haseł i podhaseł francuskich w DPF nie mogła być moim zdaniem wyłącznie któraś z tych czterech reedycji (z pominięciem pierwodruku z 1710 r.). Zorientowałem się bowiem, że postać wyjściowych jednostek francuskich w DPF wyraźnie nawiązuje do pierwszego wydania DP (w wymienionych wznowieniach jednostki te podane są niekiedy w odmiennym kształcie). Jedną ze wskazanych reedycji mogła ewentualnie służyć (nie licząc tu przedmowy) jedynie jako dodatkowe źródło materiału francuskiego.

⁵⁵ Być może przeniesienie zdań z przedmowy miało również stanowić jedną z (ówczesnych) technik reklamowych.

strowanego w *Dykcjonarzu*, to wówczas uznamy, że analizowany tekst reklamowy jest swego rodzaju mistyfikacją, obliczoną, jak można wnioskować, na pozyskanie dla zapowiadanego słownika wystarczającej liczby prenumeratorów⁵⁶.

Wnioski

W „Annonces et avis divers de Varsovie” wydrukowano cztery niezwykle cenne teksty reklamowe poświęcone *Dykcjonarzowi przysłów...*, w tym jego prospekt wydawniczy, który informował, że planowany słownik powstanie na podstawie pierwszego i drugiego wydania *Dictionnaire des proverbes...* (1710, 1728; nie ma wszakże pewności, czy drugie wydanie istniało). Przeprowadzona przeze mnie analiza wykazała, że podczas przygotowywania *Dykcjonarza* najpewniej skorzystano zarówno z pierwodruku *Dictionnaire* (dobór haseł i podhaseł), jak i z któregoś z jego wznowień wydawanych od 1748 r. (przedmowa i być może dobór dodatkowych haseł oraz podhaseł). Ponadto ustaliłem, że zawarty w *Dykcjonarzu* materiał polski i – częściowo – francuski zaczerpnięto z niewskazanego w prospekcie *Nouveau dictionnaire...* M.A. Troca⁵⁷. Stawia to jednocześnie w nowym świetle recepcję ostatniego z wymienionych dykcjonarzy, a tym samym uaktualnia wiedzę o historii polskiej leksykografii. Podjęte badania ujawniły zatem znaczną rozbieżność między treścią prospektu jako tekstu zapowiadającego (czy reklamującego) omawiane przedsięwzięcie edytorskie a jego urzeczywistnieniem. Istotne są w tym kontekście zarówno działania wydawcy – P. Dufoura, jak i warsztat pracy anonimowego leksykografa-tłumacza⁵⁸.

Odnaleziony prospekt pozwala spojrzeć na *Dykcjonarz* z kilku perspektyw:

- jak na edycję przygotowywaną do druku, przeznaczoną na sprzedaż (w ramach subskrypcji i prenumeraty), kilkakrotnie reklamowaną w wielojęzycznej gazecie ogłoszeniowej,
- jak na słownik, który zapełni lukę w rodzimej leksykografii i zarazem będzie stanowił kontynuację wyraźnie wskazanej francuskiej tradycji leksykograficznej,

⁵⁶ Można domniemywać, że gdyby podano w prospekcie informację, że DPF zostanie opracowany również na podstawie dykcjonarza Troca, to nie zgłosiłaby się odpowiednia liczba prenumeratorów potrzebnych do rozpoczęcia druku (być może czytelnicy zawczasu sięgnęliby do słownika, którego autorem był lipski leksykograf).

⁵⁷ Wprawdzie porównałem jedynie hasła na literę „A”, ale jest to – jak się wydaje – próba wystarczająca do postawienia tej hipotezy.

⁵⁸ Na podstawie francuskojęzycznej wersji prospektu można wnioskować, że była to jedna osoba: „(...) le traducteur les a consulté (...)” (zob. tab. II) [‘(...) tłumacz z nich korzystał (...)’]. Przedmiot dalszych badań może stanowić kwestia tłumaczenia w DPF słownictwa francuskiego na łacinę oraz język niemiecki.

- jak na dzieło powstające w środowisku wielojęzycznej i wielonarodowej Warszawy, a więc wpisujące się (podobnie jak „Annonces”) w określony kontekst socjolingwistyczny.

Otrzymujemy zatem zbiór wiadomości zarówno z zakresu dawnego edytorstwa oraz historii książki i prasy, jak i metaleksykografii historycznej obejmującej też aspekty komercyjne.

Bibliografia⁵⁹

- Barsi, M. (2003). La fonction du paratexte dans les dictionnaires phraséologiques (1696–1826), *Mots Palabras Words*, 1, 7–21. Pozyskano z <https://www.ledonline.it/mpw/allegati/mpw0303barisi.pdf>.
- Blanco, X., Bogacki, K. (2014). *Introduction à l'histoire de la langue française*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Gratet-Duplessis, P.-A. (1847). *Bibliographie parémiologique. Études bibliographiques et littéraires sur les ouvrages (...) spécialement consacrés aux proverbes dans toutes les langues*. Paris: Potier. Pozyskano z <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k110561d>.
- Grzegorzczak, P. (1967). *Index lexicorum Poloniae*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Hombek, D. (1988). *Reklama wydawnicza i księgarska w „Gazecie Warszawskiej” w latach 1764–1795*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego.
- Hombek, D. (2001). *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków: Universitas.
- Hombek, D. (2011). Prospekty wydawnicze w kulturze polskiej XVIII wieku, *Wiek Oświecenia*, 27, 134–177.
- Hombek, D. (2016). *Książka polska w ogłoszeniach prasowych XVIII wieku*, t. VI: *Czasopiśma i efemeryczne gazety warszawskie 1753–1794*. Kraków: Universitas.
- Hombek, D. (2017). Zapowiedzi wydawnicze. W: A. Żbikowska-Migoń, M. Skalska-Zlat (red.), *Encyklopedia książki*, t. 2 (658–660). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Iwanowska, A. (1989–1990). Troc czy Trotz? (część I–II), *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 25 (cz. I, 1989), 17–29; 26 (cz. II, 1990), 25–39.
- Jakubczyk, M. (2016). *Leksykografia polsko-francuska XVIII wieku w perspektywie metaleksykograficznej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Korotajowa, K., Krauze-Karpińska, J. (red.). (2001). *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. III, cz. 2: *Mazowsze z Podlasiem*. Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.

⁵⁹ Wszystkie zamieszczone w Bibliografii publikacje dostępne w wersji elektronicznej konsultowano we wrześniu i w październiku 2021 r.

- Łojek, J. (1979). Czasopisma polskie w języku francuskim w XVIII wieku, *Kwartalnik Historii Prasy Polskiej*, 4, 17–25.
- Łojek, J. (1980). *Les journaux polonais d'expression française au siècle des lumières*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Michaud, L.-G. (red.). (1834). *Biographie universelle, ancienne et moderne. Supplément*, t. 57. Paris: L.-G. Michaud. Pozyskano z <https://books.google.pl/books?id=Zb84OlzEZikC&pg>.
- Piotrowski, T. (2001). *Zrozumieć leksykografię*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pokorzyńska, E. (2015). Początki polskiej oprawy wydawniczej: przegląd zabytków, *Acta Poligraphica*, 6, 37–50.
- Rudnicka, J. (1962). Kilka piórek z białego kruka („Annonces et avis divers” 1781–1784), *Ruch Literacki*, 3, 135–137.
- Żmigrodzki, P. (2009). *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, wyd. trzecie rozszerzone, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Źródła⁶⁰

- AD.1 – „Annonces et avis divers”. (1781–1784). Numery: 1 (4 VIII 1781)–27 (2 II 1782); 29 (16 II 1782)–47 (22 VI 1782); 1 (29 VI 1782)–35 (22 II 1783); 37 (8 III 1783)–53 (28 VI 1783); 1 (5 VII 1783)–26 (27 XII 1783); 1 (3 I 1784)–46 (13 XI 1784); 48 (27 XI 1784)–52 (25 XII 1784). Warszawa: P. Dufour (kolekcja Biblioteki Narodowej, sygn. Mf 32409–32412).
- AD.2 – „Annonces et avis divers”. (1782–1783). Numery 1 (29 VI 1782)–28 (28 I 1783). Warszawa: P. Dufour. Pozyskano z <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=33639> (kolekcja Biblioteki Ossolineum we Wrocławiu).
- DP – [de Backer, G.]. (1710). *Dictionnaire des proverbes françois. Avec l'explication de leurs significations, et une partie de leur origine*. Bruxelles: G. de Backer. Pozyskano z https://books.google.pl/books?id=QO_eP3fvDXAC&pg.
- DP.P. – [Pancoucke, J.A.]. (1748). *Dictionnaire des proverbes françois et des façons de parler comiques, burlesques et familières, etc. Avec l'explication, et les étymologies les plus avérées*. Paris: Savoye. Pozyskano z <https://books.google.pl/books?id=g0rxaXXQwXAC&hl>.
- DPF – [anonim.]. (1782). *Dictionnaire des proverbes français et des façons de parler, avec explication Allemande, Latine & Polonoise, à l'usage de la Jeunesse – Dykcjonarz przysłów francuskich i kształtniejszych mowienia sposobow z wykładem Niemieckim, Łacińskim i Polskim, dla zażywania Młodzieży*, t. I–II. Warszawa: P. Dufour. Pozyskano z <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/627049> (t. I), <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/626926> (t. II).
- Le Roux, P.J. (1718). *Dictionnaire comique, satyrique, critique, burlesque, libre et proverbial (...)*. Amsterdam: Le Cène. Pozyskano z <https://books.google.pl/books?id=2u-Uuj1XiX-kC&hl>.

⁶⁰ Wszystkie źródła dostępne w wersji elektronicznej konsultowano we wrześniu i w październiku 2021 r.

ND I – Troc, M.A. (1744). *Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois: enrichi de plusieurs exemples de l'histoire polonoise, des termes ordinaires des arts et des remarques de grammaire (...)*, t. I. Leipzig: J.F. Gleditsch. Pozyskano z <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7128>.

ND II – Troc, M.A. (1747). *Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois: enrichi de plusieurs exemples de l'histoire polonoise, des termes ordinaires des arts et des remarques de grammaire (...)*, t. II. Leipzig: J.F. Gleditsch. Pozyskano z <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7136>.

Inne skróty

L – Linde, S.B. (1807–1814). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: Drukarnia XX. Pijarów.

USJP – Dubisz, S. (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

STRESZCZENIE

W artykule omówiono nieznaną dotąd prospekt wydawniczy czterojęzycznego francusko-polsko-łacińsko-niemieckiego *Dykcjonarza przysłów francuskich...* (Warszawa 1782). Ten tekst reklamowy, opublikowany w 1782 r. w wielojęzycznej gazecie ogłoszeniowej pt. „Annonces et avis divers de Varsovie”, informował, że przygotowywany w Warszawie *Dykcjonarz...* powstanie na podstawie pierwszego i drugiego wydania *Dictionnaire des proverbes français...* (Bruksela 1710; Amsterdam 1728; jednak nie ma pewności, czy drugie wydanie istniało). Autor artykułu zweryfikował treść prospektu i doszedł do wniosku, że podczas opracowywania *Dykcjonarza...* najpewniej skorzystano z pierwodruku *Dictionnaire des proverbes...* oraz z któregoś z jego wznowień publikowanych od 1748 r., a ponadto z *Nouveau dictionnaire françois, allemand et polonois...* (1744–1747) M.A. Troca. Artykuł uzupełnia i uaktualnia wiedzę z zakresu historii leksykografii oraz przynosi informacje na temat dawnej reklamy słownika.

SŁOWA KLUCZOWE: historia leksykografii, metaleksykografia, reklama słownika, prasa wielojęzyczna, dawne edytorstwo

MARCIN JAKUBCZYK
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński
ul. Gołębia 24
31-007 Kraków